

ЕПОХАТА НА ЦАР ФЕРДИНАНД I

НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ

20 ноември 2008

СБОРНИК ДОКЛАДИ □ СОФИЯ

ЕПОХАТА НА ЦАР ФЕРДИНАНД I

НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
СБОРНИК ДОКЛАДИ

София, 20 ноември 2008

ГОЛЕМИТЕ
АРХИТЕКТУРНИ
КОНКУРСИ В БЪЛГАРИЯ
В КРАЯ НА XIX И
НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

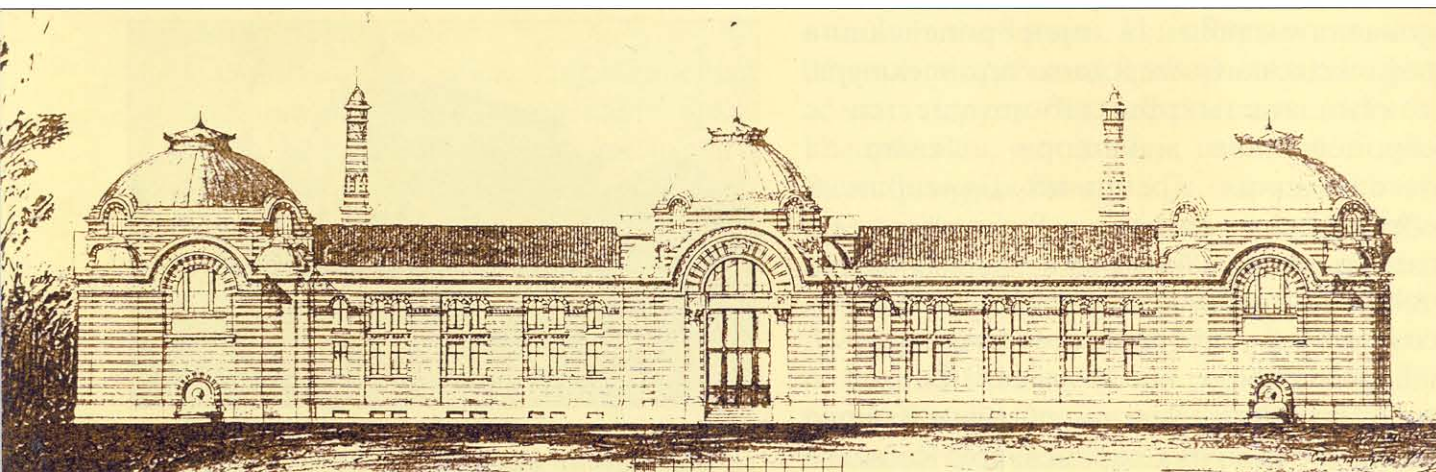
g-р арх. Любинка Стоилова

Архитектурните конкурси винаги са били важна институция за подбор на оптимални решения при намерения за по-големи инвестиции. В особено важни случаи са се обявявали междуна-

терство на образованието и науката.

Ползата от подобно изследване е да се инвентаризира участието на чуждестранни архитекти в българския архитектурен живот, като се проследи тяхното влияние и по-нататъшно ангажиране в архитектурния процес у нас.

Идентификацията на чуждите архитекти у нас е много трудна, защото в местния печат техните имена се изписват по най-разнообразен, често погрешен начин – както на кирилица, така и на латиница. Понякога уточненията се постигат след години натрупвания на информация или случайни съвпадения.

родни конкурси. Предмет на този доклад са именно международните професионални състезания, провеждани в България в края на XIX в. до Първата световна война. Използвани са резултати от проучванията, осъществени по проектите „Архитектура и градоустройство на Третото българско царство“ (1993–2000, рък. П. Йокимов) и „Връзки и влияния между Австрия и България в края на XIX в. до Първата световна война“ (1997–1999, рък. Л. Стоилова), финансирани след конкурсна процедура от Национален фонд „Научни изследвания“ към Минис-

Първият международен архитектурен конкурс се провежда през 1889 г. за Софийска минерална баня с хотел на днешното място на сградата. Освен в страната Столичният общински съвет (СОС) публикува обявата във виенския вестник *Der Bautechniker*, а ако съдим по участниците – вероятно и във Франция. Първа награда от 4000 лв. е присъдена на арх. Емил фон Фьорстер от Виена, втора – на арх. Теодор Хюнервадел и П. Кубо от Цюрих. Друг участник е арх. Мартини от Париж. След успеха в този конкурс Е. ф. Фьорстер е поканен през 1890–1891 г. да

проектира Нарогния театър в София, но проектът му е отхвърлен. През 1890–1893 Фьорстер изработва окончателен проект, сметни и други книжа и ръководи строежа на хотел към минералната баня в София. На 23.03. 1893 г. строежът на хотела е спрял по липса на средства. След множество лутания и нови проекти от 1899 г. на началника на архитектурното отделение към общината арх. Янаки Шамарджиев и от 1902–1904 г. на френския архитект Евгени/Йожен Берто, през 1904 г. назначена от СОС комисия констатира, че проектът на Е.ф. Фьорстер е най-близо „до съвършения проект за удовлетворяване нуждите на София...“ и е излишно да се обявява нов конкурс. Възлага се на архитектите от комисията Петко Момчилов и Фридрих Грюнангер да го преработят съобразно бележките и „отстранят много луксозните неща ... при същата му монументалност“.

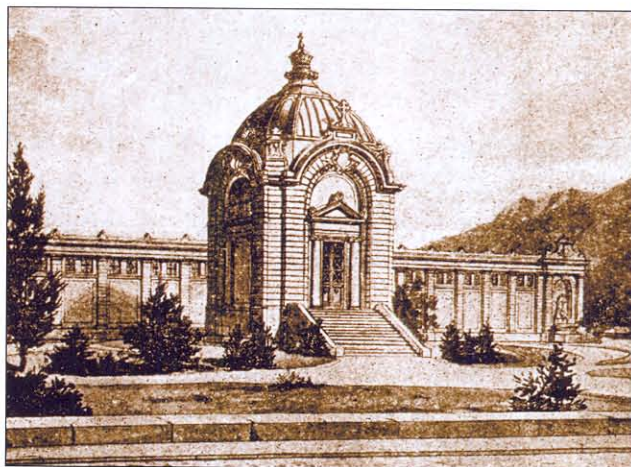
Скоро след това въз основа на представени от двамата архитекти идейни варианти комисията им възлага окончателното задружно изработване на общ идеен проект и най-скорошна подготовка на тръжни книжа (1904). На запазените оригинални чертежи и фотокопия от тях се виждат един до друг автентичните подписи и на двамата архитекти (фиг. 1). Работната документация е възложена на арх. П. Момчилов, който подписва и договор за ръководство на изпълнението въз основа на положителната оценка за проекта на Момчилов, дадена от предприемача по постройката – арх. Алекси Начев и арх. Е. ф. Фьорстер. През 1908 г. сградата на голямата баня е завършена в груб строеж, а декорирането, изработката на инсталациите и обзавеждането продължават до 1913 г. На 13.05.1913 г. се открива официално сградата на голяма-

та баня с пръв управител П. Момчилов.

Конкурс за мавзолей на княз Александър I Батенберг. След смъртта на княз Александър I (1893) тленните му останки са пренесени от Грац в София и се съхраняват в ротондата „Св. Георги“. Обявен наскоро след това, конкурсът за мавзолей на княза е проигран поради кратките срокове. Пространни пледоарии се водят около мястото – мнозина смятат площада пред Народното събрание за най-подходящ. Друга деликатна тема е образът на сградата, който да носи византийския стил, характерен за местната традиция, която обаче не е респектирана.

Вторият конкурс е спечелен в 1894 г. от швейцарския архитект Якоб Хайнрих Майер, който от 1888 г. работи интензивно в София по сградите на БНБ, на Дружество „Славянска беседа“ (ул. „Раковски“ и „Славянска“, 1890–1891), на БКД/БАН (1890–1893, с Т. Хюнервадел), хотел „Панах“ на бул. „Дондуков“ (ок. 1893) и в Пловдив по Генерален план и павилиони на Първото българско изложение (1891–1892) (фиг. 2).

След успеха му в конкурса Х. Майер е привлечен за довършване на двореца в Евксиноград. Поради това за изграждането на мавзолея се грижат архитектите Антон Торньов и Теобалд Леерс. На

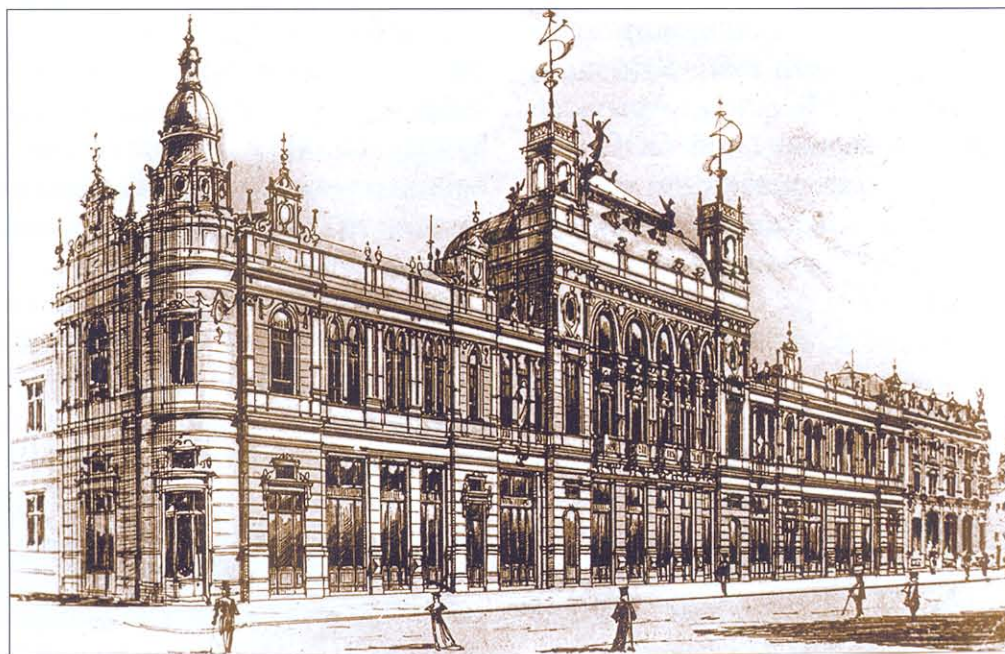
3 януари 1898 г. тленните останки на княз Александър I са пренесени в мавзолея-гробница на бул. „Фердинанд/Васил Левски“.

Конкурс за доходно здание в Русе.

Днес сградата на Драматичния театър „Сава Огнянов“ в Русе е символ на града. Идеята за построяването му

проект с мото „Voila une idée“ (Ето една идея).

Изпълняващ поръчки в България от 1882 г., по онова време П. П. Бранг вече има изградени редица реализации в стил неоренесанс на частни вили и фамилни къщи – на Рюдигер Фрайхер фон Биге-лебен (1882–1883), на Григор Начович,

като доходно здание на местното училищно настоятелство датира от 1896 г. Тогава Русенският общински съвет одобрява заданието, съставено от шестчленна комисия с участието на гържавния архитект Я. Шамарджиев и градския архитект Тодор Петров за сграда с 9 магазина, складове и кафене-казино на партера; театрален салон и библиотека на горния етаж. На 20.02.1897 г. жури с участието на окръжния инженер Тодор Тонев, архитектите Христо Ковачевски, А. Вернаца и Сава Димитриевич, представители на МОСПБ, присъжда от представените 15 анонимни проекта само трета премия – на Я. Шамарджиев, и първа – на австрийския архитект Петер Паул Бранг за

полковник Кисяков, Стоил Джумалиев, Васил Рагославов и др. в София (1883–1890), на търговеца Петко Бакърджиев във Варна (1892/1893); на международната католическа болница „Княгиня Клементина“ на бул. „Сливница“ в София (1890–1891); на търговската гимназия „Димитър х.Василев“ в Свищов (1891–1892). За първи път в неговото творчество в мащабната композиция на доходното здание в Русе преобладават елементите на необарока (фиг. 3).

Предприемачът Гатю Цонев, спечелил търга за строеж на 26.01.1898, възлага ръководството по изграждането на арх. Франц Шолце, а Общината – на местния инженер Георг Ланг. Сградата е завършена през 1900 г. До 1902 г. продължава

външното декориране и интериорното оформление на зрителната зала. Предложените от П. П. Бранг скулптирани символи на земеделието и войната са отхвърлени „поради немския им тип“ и арх. Т. Петров е натоварен да ги преправи. В крайна сметка на корнизите се нареждат шест фигури, символизиращи изкуството, науката, земеделието, занаятите, търговията и отбраната. Характерният куполообразен завършек е увенчан от символа на търговията – крилатата фигура на Меркурий. Интериорът на театралния салон е оформен от Труничек (учител по рисуване в Държавната мъжка гимназия в Русе) и от декоратора Жоран Ромео от Народния театър в Букурещ.

Международният конкурс за Софийски университет е обявен през 1907 г. от ефорията „Евлоги и Христо Георгиеви“ за даренията от братята парцели, заключени между бул. „Фердинанд/В. Левски“, ул. „Сан Стефано“, ул. „Оборище“ и бул. „Цар Освободител“.

Жури: освен представители на правителството, университета и ефорията участват архитектите Я. Шамарджиев и Г. Кунев от страна на МОСПБ, П. Момчилов – делегат на БИАД, арх. Луиз Берние – делегат на архитектурното дружество в Париж. От постъпилите 8 (осем) проекта журито единодушно не дава откупки и присъжда първа награда от 10 000 лв. на проект с мото „ΑΩΗΝΗ“ на доста изявения в Париж архитект Бреасон, втора награда от 7000 лв. – на проект с мото „Fluctuat nes Margitur“ на архитектите Шарл Бизо и Анри Карсен от Женева; трета награда от 5000 лв. на проект с мото „ΑΜ“ на арх. А. (Х.) Льо Гран от Париж.

Предвидената композиция от навилони за отделните факултети се разгръ-

ща в симетрично метрично редуване на изток до ул. „Сан Стефано“ и завършва към ъгъла с бул. „Цар Освободител“ с Историко-филологическия и Юридическия факултет, между които е разположен Ректорат. Представа за първопремирания проект добиваме от публикуваната след конкурса ситуация на университетския комплекс в *Списание на БИАД* през 1910 г. Вероятно във връзка с разполагането на административни сгради в центъра на столицата, възложено на арх. Н. Лазаров и арх. Г. Ненов през 1907–1912 г., се е разпространило мнението, че Н. Лазаров е преработвал проекта на Бреасон след конкурса.

Проектът за Софийски университет се оказва прекалено амбициозен и работните чертежи не са завършени чак до 1910 г., както отбелязва арх. Трендафил Трендафилов в своя обзорна статия по темата. През 1912 г. части от проекта на Бреасон са публикувани в сп. *Съвременна илюстрация*. Възможно е това да е станало във връзка с участието му в обявения по това време в София международен конкурс за Съдебна палата, където той печели откупка с арх. Албер Друе,

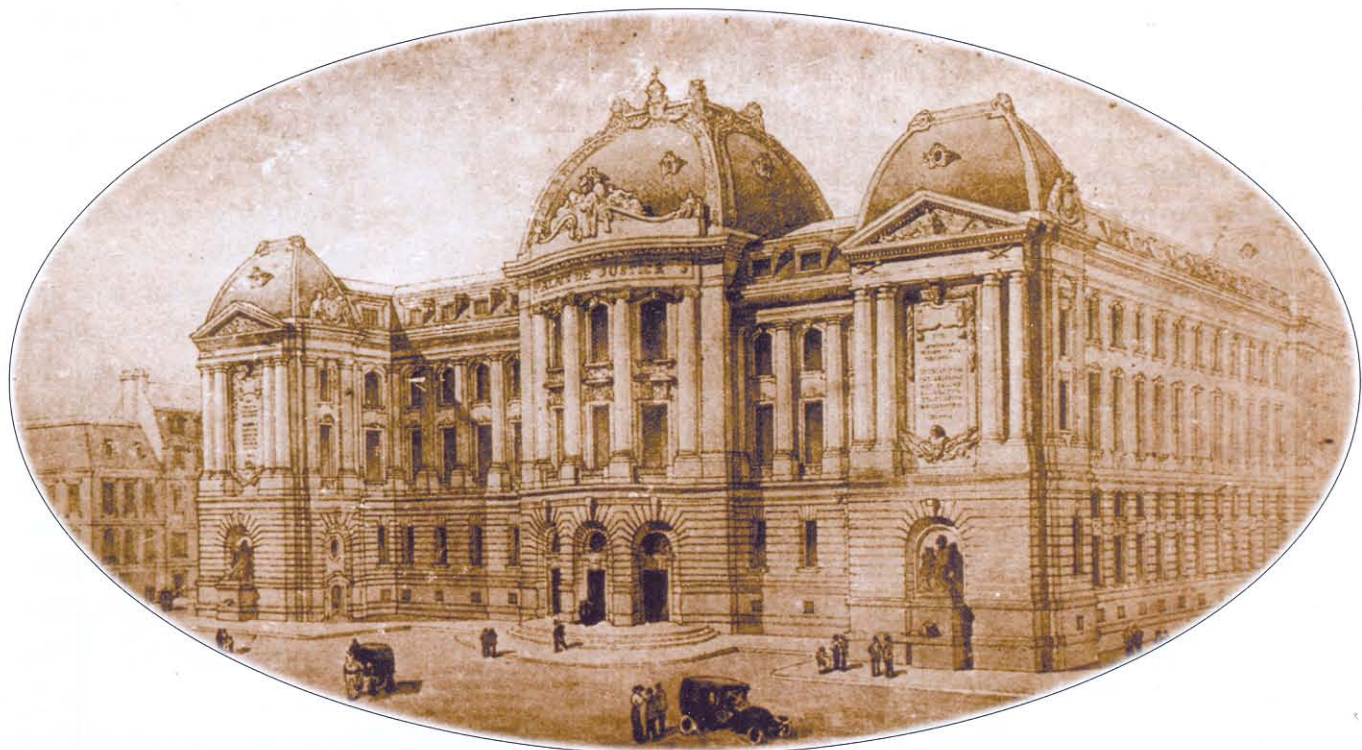

също от Париж (разгледан по-долу).

През 1920 г. ефорията поръчва на арх. Йордан Миланов да преработи първоначалните проекти на Бреасон в една пет-

(вместо три-) етажна сграда, с 89 (вместо първоначалните 59) помещения, от които 15 аудитории. Така зданието приютява Ректората, деканатите и Юридическия и Историко-филологическия факултет. След тържествено полагане на основния камък (30.06.1924 г.) строителството се ръководи от арх. Й. Миланов (до смъртта му през 1932 г.). През 1924–1925 г. А. Бреасон завежда в международния съд в Хага дело за нару-

1944 г. и приключва едва през 1952 г. Днешният вид на комплекса е постигнат, след като се завършва северното крило (1972–1985), като междуременно е префасадиран и централният корпус на Ректората. Арх. Константинов е искал да реализира и оригиналната идея на Ж. Бреасон да се поставят фигурите на Платон и Сократ под постаментите на средните колони при главния вход на Ректората, но не успява да я наложи.

шени авторски права и спечелва огромно обезщетение в милиони златни франкове от ефорията. Официално сградата е открита на 16.12.1934 г. Не може да се премълчи творческото основание на Ж. Бреасон: въпреки нарасналата монументалност преобладаващият неоренесансов характер в неговия конкурсен проект е заменен от еkleктичен необарок (фиг. 4).

По-нататъшното разширение на СУ, проектирано от арх. Любен Константинов през 1940–1941 г., се реализира до

Международни конкурси за Съдебна палата (1906–1907). Вижданията за монументално оформяне на представителния градски площад „Александър I“ на запад от Княжеския дворец са предвиждали застрояване на южния му фронт с важни обществени сгради като Кметствен дом и Съдебна палата. Столичната община възлага проекти за кметство последователно на архитектите А. В. Колар, Алекси Начев и през 1890 – на вече споменатия във връзка с минералната баня в София швейцарски архитект

Теодор Хюнервадел. Хюнервадел е назначен като общински архитект в София именно заради строителството на кметствен дом за периода 1890–1893.

Поради липса на средства кметственият дом на пл. „Александър I“ остава недовършен. Опит за оползотворяване на започнатия строеж е проведеният международен архитектурен конкурс за Съдебна палата (1906) на същото място, от който има запазени в архива на МИС перспективни изгледи на площада. Конкурсът обаче установява, че парцелът не е достатъчен за нуждите на Съдебна палата.

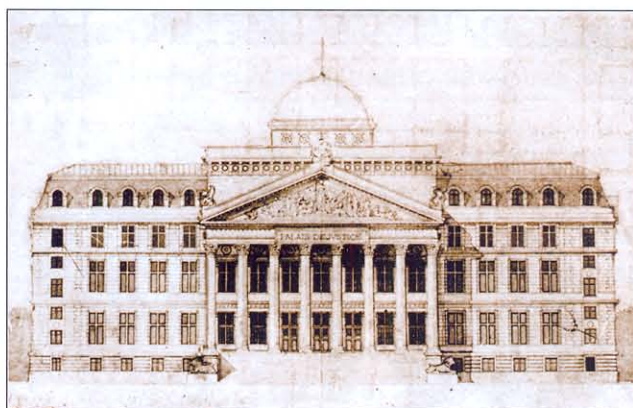
Нов международен конкурс за Съдебна палата е обявен през следващата 1907 г. на мястото срещу Военния клуб. Членове на журито са двама професори архитекти – от Париж и Виена. Първопремираният проект е дисквалифициран. Втора награда печелят вече работилият по проект за минералната баня арх. Евгени/Йожен Берто и арх. Жан Жере от Париж. Трета премия е присъдена на арх. Н. Лазаров, а четвърта – на французина Теофил Буржоа. Откупки получават архитектите Вюзан от Франция, Фоер от Будапеща, П. Момчилов, К. Маричков – Г. Фингов.

Още на 7/20.07.1907 г. МС одобрява Договор „...за изготвяне на нов план за построяване на Съдебната палата в столицата върху мястото срещу Военния клуб, както и ръководенето на работите по изпълнението му да се отдаде на архитектите Jean Gerette и Eugene Vertaud от Париж“ в срок до 15 ноември. Предвижда се възнаграждение от 7% върху стойността на предприятието (постройка, приспособления и декорация) и изплащане по 1000 лв. за всяко идване в столицата, най-много веднъж на два месеца за не повече от по 8 дни. Ако

строителството се осуети по някакви причини, архитектите да получат за проекта си общо сумата от 8000 лв. Поради протести на общината срещу избраното място за строеж сключването на договора се осуетява отново.

Въпреки масираните капиталовложения, вложени в конкурсите, представените идеи остават неоползотворени. Ценният общински терен в сърцето на столицата пустее дълго, за да се осмисли едва в средата на 30-те с проекта за БНБ.

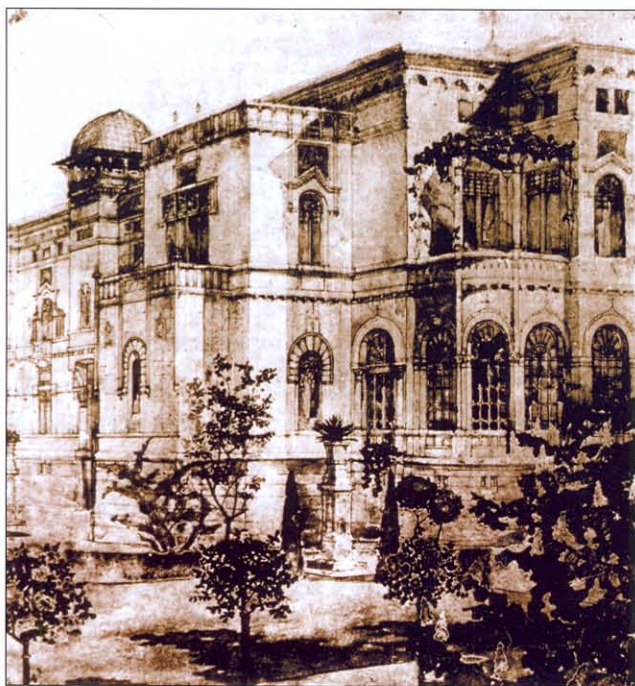
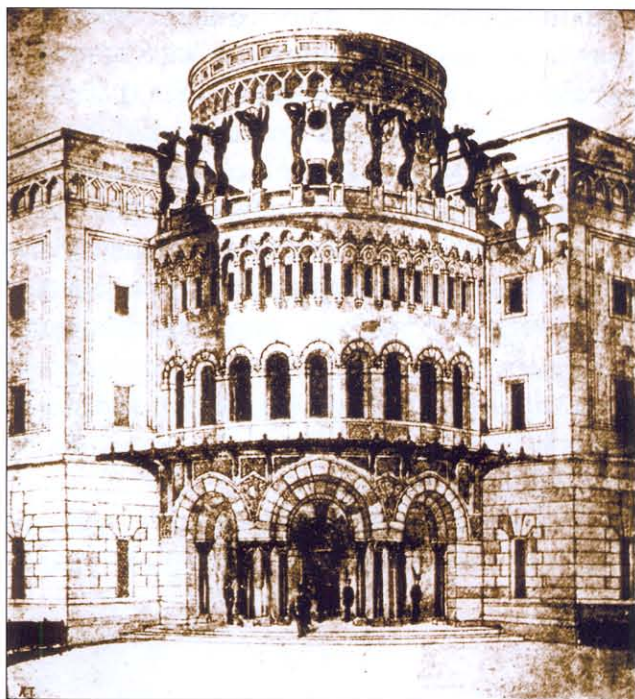
Точно около обявяването на независимостта на България (1908) се разра-

ботва усилено градоустройствената концепция за цялостно оформяне на центъра на София с монументални обществени сгради (1907–1912) – поотделно от арх. Н. Лазаров и от арх. Г. Ненов.

Освен планирането на разположението на важните държавни сгради подготовката за оформлението на столицата на новото царство се изразява в широкото европейско разгласяване и провеждане през 1912–1914 г. на няколко международни архитектурни конкурси – за царски дворец, съдебна палата и народен музей-библиотека.

Международен конкурс за Съдебна палата (1912–1914). Третият конкурс за

Съдебна палата е обявен (след обстоен анализ на възможностите в центъра на града) за мястото на училищното настоятелство „Ив. Н. Денкоглу“ – в квартала между улиците „Витоша“, „Н. Алабин“, „В. Позитано“, „Лавеле“, т.е. на гнешното местоположение на сградата.

Членове на журито са проф. L. Vernier (вече журирал в конкурса за университета), председателят на дружеството на инженерите и архитектите във Виена – проф. Лудвиг Бауман, представители на МОСПБ – арх. Ю. Миланов, К. Сливков, Я. Шамарджиев, и делегатът на БИАД – арх. П. Момчилов. Конкурсът бележи пълен триумф на френското участие.

От представените 35 комплекта за участие от 15 различни града първа премия от 6000 лв. се присъжда на проект с мото „Ex professo“ на арх. Н. Лазаров с художественото сътрудничество на декоратора Стефан Багжов (известен с художествената украса на църквата „Св. Николай“, минералната баня и Св.Синог в София). Втората премия от 4000 лв. отива при арх. Едмон Туми от Париж за проект с мото „Jus“ (фиг. 5), а трета премия от 2500 лв. – за проект с графично мото „Меч“ при архитектите Тиерс, Навил и Шоке, също от Париж; четвърта премия от 1250 лв. за проект с мото „Lex“ на Жорж Шеган и Жозеф Бернар, също от Париж. Откупки по 1000 лв. се дават на арх. Алфред Леклерк от Париж за проект с мото „Verba volent scripta manent“ (Казаното отлита, писаното остава) (фиг. 6) и на архитектите Ж. Бреасон и Албер Друе от Париж – за проект с графично мото „Кръст върху полумесец“. Два проекта с по-умерена пространствена градация заслужават внимание – на арх. Чезаре Мазоки от Милано (откупен с 500 лв.) и на българина Никола Нешов.

Реализацията на Съдебната палата в София се забавя чак до края на 1920-те години. Отново, както при конкурса за университета, работният проект се възлага служебно – на арх. Пенчо Койчев и кол. във Фонда за строителство на

съдебни сгради към Министерство на правосъдието, които преработват и осъвременяват първопремирания конкурсен проект от еkleктика с елементи на барок към по-строг неокласицизъм. Лазаров протестира остро с изложения до дружествата на архитектите – БИАД, ДБА и на свободно практикуващите инженери и архитекти (1928). Макар че реализацията е близка до неговата идея, авторското му право е потъпкано.

Международният конкурс за Царски дворец (1914) е обявен за мястото на столичната ботаническа и зоологическа градина, разгръщащо се по бул. „Цар Освободител“ от бул. „Фердинанд/В. Левски“ до булеварда покрай канала на Перловската река и Орловия мост и в дълбочина до ул. „Гурко“. Чуждестранният състав на журито от конкурса за съдебна палата е допълнен с проф. С. Локати от университета в Павия. Представители от МОСПБ са архитектите Я. Шамарджиев и Р. Ганев, а делегат на БИАД – Й. Миланов. Премираните проекти с малки изключения утвърждават необароковата пищност и симетричните композиции на L'Ecole des Beaux-Arts. Тази насока е предпоставена още от заданието на конкурса. Едно писмо на

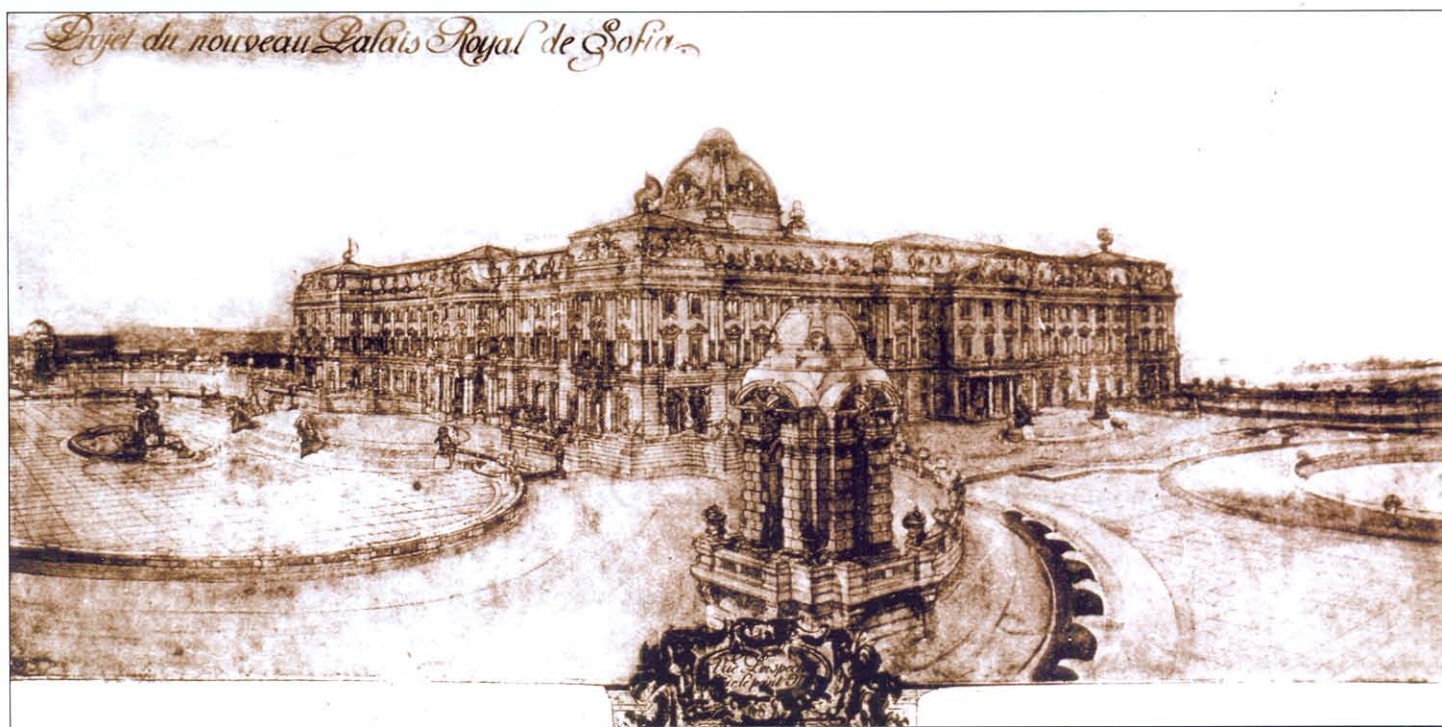
началника на архитектурното отделение при МОСПБ, арх. Й. Миланов, до началника на тайния кабинет на царя препоръчва конкурсните проекти да следват стила на „пале Белведере във Виена“.

Присъждат се следните награди:

Две втори премии по 7000 лв. на проекти с графично мото „Български герб в елипса“ – арх. Албер Друе от Париж, и с мото „Terrasse“ на арх. Оскар Франкот от Брюксел. Трета премия от 4500 лв. е дадена на проект с графично мото „Български герб с ъглова рамка/без завеси“ на арх. Н. Лазаров – отново с художник-декоратора С. Баджов. Четвърта премия от 2500 лв. получават Алберто Новело, Отавио Кабуати и Паоло Валенти от Милано за проекта с мото „Марица“ (фиг. 7).

Откупени с по 1750 лв. са проектите: с мото „Лилия цветна“ на Пиер Ремори и Жак Ламбер/Pierre Remaury и Jaque Lambert от Париж; с мото „Ave“ на архитектите Жорж Шеган и Жан Бернар от Париж и с мото „Tracia“ на Раймондо г'Аронко и Джовани Грени от Милано (фиг. 8).

Проектът на Новело, Кабуати, Валенти набелязва отместване на интереса от необарока и осовата симетрия

към асиметричност на композицията и романтизма на неовизантиката. Паралелно изчистване на линията и опростяване на формите се развива в проекта на най-изявения майстор на сецесиона в Истанбул, италианеца Раймондо г'Аронко, главен архитект на османския султан, заедно с Д. Грепи. Към него трябва да добавим и участието, макар останало без награди, на един от най-изявените средноевропейски майстори на сецесиона от началото на XX в. – арх. Ян Котера, чийто проект налага съвсем нова стилистика.

Международният конкурс за Народен музей и библиотека в София е обявен от ефорията „Евлоги и Христо Георгиеви“ (1914) за празното място в градската срещу Военния клуб. Съставът на журито е абсолютно същият като в предходния конкурс. Този път предпочитаните форми са по-сдържани и строги, което се предпоставя от жанра, а сред наградите преобладават австрийските колективи, както следва:

Първа премия от 4000 лв. на проект с мото „Simple. Clair et Vrai“ (Просто, ясно, вярно) на Кулиян Кьолер и Карл Ернстбергер от Виена. Втора премия от 2500 лв. на К. М. Катнер от Виена (1871–1945), трета премия от 1000 лв. на проект с мото „Vieu Royal“ (Царска синя боя) на арх. Н. Анселми от Ница. Дадени са откупки по 750 лв. на проектите с мото „Български флаг“ на познатия от конкурса за университета арх. Бреасон с А. Друе от Париж и с мото „Аполон“ на арх. Н. Лазаров (фиг. 9).

И този конкурс не минава съвсем гладко. Противно на анонсите от членове на журито, че с окончателния проект ще се доразработят конкурсните идеи на Н. Лазаров, ефорията се възползва от правото си да го възложи служебно на

своя архитект Фридрих Грюнангер. Враждебната размяна на аргументите на двете страни в професионалната преса остава без последствия. Реализацията на Народен музей и библиотека – макар започната, е осуетена от включването на България в Първата световна война и последиците от нея. Спомен за това е затревеният ров в градската срещу Военния клуб, съществуващ до днес.

* * *

Концепцията за системно изграждане на монументалния център и произтеклите от нея международни конкурси разкриват амбициозните виждания на държавните и общинските институции за развитието на столицата по европейски образци непосредствено преди Балканските войни. След военните поражения през 1914 г., като символ за навлизането в период на мирно създаване

ние, правителството урежда изложба на всички конкурсни проекти, посрещната възторжено от обществеността и пресата. Място на изложбата е княжеският манеж – поради големия интерес на публиката и огромния брой проекти: 713 табла за Царския дворец; 392 – за Съдебната палата, 139 – за Народния музей-библиотека.

Идеите на по-ранните конкурси, макар бавно и трудно, в общи линии се

реализират. Но грандиозният замисъл в трите последни конкурса чието осъ-

ществяване би променило съществено архитектурния облик на София, е осуетен от Първата световна война и напълно забравен при значително променената икономическа и политическа ситуация в страната през 1920-те години. Същевременно големият брой чуждестранни участници в предвоенните конкурси свидетелства за повишения авторитет на България и разширените международни контакти на архитектурната колегия, а наградите на български архитекти – за достойната позиция на професията и на българските творци на европейския културен хоризонт.

Илюстрации

1. Арх. П. Момчилов, арх. Ф. Грюнангер. Проект за Софийска минерална баня, 1904–1906 г. Фасада.
2. Арх. Х. Майер. Конкурсен проект за надгробна капела на княз Александър I в София, 1894 г.
3. Арх. П. П. Бранг. Проект за доходно здание в Русе, 1898 г.
4. Арх. Й. Миланов. Ректорат на Софийския университет, 1934 г.
5. Арх. Е. Туми. Конкурсен проект за Съдебна палата в София, II премия – Перспектива, 1912 г.
6. Арх. Леклерк. Конкурсен проект за Съдебна палата в София, откупка – Фасада, 1912 г.
7. Арх. А. Новело, О. Кабиати, П. Валенти. Конкурсен проект за Царски дворец в София, IV премия, фрагменти в перспективни скици, 1914 г.
8. Арх. Р. д'Аронко, Д. Грени. Конкурсен проект за Царски дворец в София, откупка – Перспектива, 1914 г.
9. Арх. Н. Лазаров. Конкурсен проект за Народен музей с библиотека в София, откупка – План на партерен етаж, 1914 г.